

De genezing van een bezetene?

of: de invloed van het paradigma op de begeleiding van slachtoffers van seksueel geweld

R.Ruard Ganzevoort

Verschenen in M. Hulst e.a. (red.) *Living apart together. Religie en geestelijke gezondheidszorg. Lustrumuitgave religiecommissie RLAGG Veluwe-vallei*. Ede, 2000, pp 70-76.

Slachtoffers van seksueel geweld zijn er altijd geweest. Of niet. Dat hangt er maar net vanaf hoe je de vraag stelt en wat de woorden betekenen. Als het een uitspraak is over het vóórkomen van bepaalde gebeurtenissen die vandaag onder de noemer seksueel geweld vallen, dan is het waar. In alle tijden en culturen zijn die gebeurtenissen er geweest. Ze hebben alleen vaak een andere naam gedragen. Dat betekent dat ook de term slachtoffers niet zonder meer gebruikt kan worden, maar altijd betekenis heeft in een bepaalde context, een bepaald paradigma. We kijken altijd met een bepaalde lens naar de werkelijkheid.

In dit artikel ga ik in op de vraag wat de invloed is van die lens en de bijbehorende termen voor de pastorale en psychotherapeutische hulpverlening. De titel is ontleend aan het opschrift boven een bijbelgedeelte. In de NBG-vertaling hebben de vertalers boven Marcus 5:1-20 geschreven: De genezing van een bezetene. De woorden die daar gebruikt worden verwijzen naar twee verschillende taalvelden, twee paradigma's waarin seksueel geweld beschreven kan worden. Het gaat mij in dit artikel om het verhelderen van de basismetaforen van waaruit we de werkelijkheid zien en de gevolgen die dat heeft voor hoe we denken mensen het best te kunnen helpen. Ik wil dus geen direct verband leggen tussen seksueel geweld en bezetenheid. Wel stel ik de vraag of we de begeleiding van mensen die seksueel geweld hebben meegemaakt het beste kunnen begrijpen in het beeld van genezing of in het beeld van bevrijding. Als de metafoor van bezetenheid en vreemde machten zinvol is, dan is er geen genezing maar bevrijding nodig.

Ik geef om te beginnen de tekst weer van het bijbelgedeelte in de NBG-vertaling. Daarna maak ik enkele opmerkingen aan de hand van deze tekst, om vervolgens in te gaan op de twee paradigma's.

MARCUS 5: 1-20

En zij kwamen aan de overkant der zee in het land der Gerasenen. En toen Hij (Jezus) uit het schip ging, kwam Hem [terstond] uit de grafsteden een mens tegemoet met een onreine geest, die verblijf hield in de graven, en niemand had hem meer kunnen binden zelfs niet met een keten, want hij was dikwijls met voetboeien en ketenen gebonden geweest en de ketenen waren door hem stukgetrokken en de voetboeien vernield, en niemand was bij machte hem te bedwingen. En voortdurend, nacht en dag, was hij in de graven en in de bergen, schreeuwende en zichzelf met stenen slaande. En toen hij Jezus uit de verte zag, liep hij toe, viel voor Hem neder, en zeide, roepende met luider stem: Wat hebt Gij met mij te maken, Jezus, Zoon van de allerhoogste God? Ik bezweer U bij God, dat Gij mij niet pijnigt. Want Hij zeide tot hem: onreine geest, ga uit van deze mens. En Hij vroeg hem: Hoe is uw naam? En hij zeide tot Hem: Mijn naam is legioen, want wij zijn talrijk. En hij smeekte Hem dringend hen niet buiten het land te zenden. Nu werd daar bij de berg een grote kudde zwijnen gehoed. En zij smeekten Hem, zeggende: Zend ons in de zwijnen, dat wij daarin varen. En Hij stond het hun toe. En de onreine geesten gingen uit en voeren in de zwijnen; en de kudde, ongeveer tweeduizend, stormde langs de helling de zee in en zij verdrongen in de zee. En die ze hoedden, namen de vlucht en berichtten het in de stad en op het land. En de mensen gingen zien, wat er gebeurd was. En zij kwamen bij Jezus en zagen de bezetene zitten, gekleed en goed bij zijn verstand, hem, die het legioen gehad had, en zij werden bevreesd. En die het gezien hadden, verhaalden hun, hoe het met de bezetene gegaan was en ook van de zwijnen. En zij begonnen er bij Hem op aan te dringen, dat Hij uit hun gebied weg zou gaan. En toen Hij in het schip ging, smeekte de bezetene Hem, dat hij bij Hem mocht blijven. Doch Hij stond het hem niet toe, maar Hij zeide tot hem: Ga naar uw huis tot de uwen en bericht hun al wat de Here in zijn ontferming u gedaan heeft. En hij ging weg en begon in de Dekapolis te verkondigen al wat Jezus hem gedaan had, en allen verwonderden zich.

Het verhaal zoals Marcus het vertelt kent een aantal spelers: de man, de geesten, de omstanders, de zwijnen en Jezus. De meeste aandacht wordt gegeven aan de relatie tussen de man, Jezus en de geesten. De man wordt ons beeldend beschreven. Hij is zichzelf niet, maar leeft als een dode, pijnigt zichzelf en is niet te temmen. Hij maakt in het verhaal een radicale verandering door en eindigt als iemand met een boodschap voor zijn omgeving. In het beeld van deze man herken ik iets van mensen die seksueel ernstig getraumatiseerd zijn.¹ Hun grenzen overschreden door 'vreemde machten' zijn zij bezet gebied geworden, in bezit genomen, bezeten. Ik aarzel bij het opschrijven, omdat de woorden makkelijk stigmatiserend en bedreigend kunnen zijn. Toch lijken ze mij een bruikbare

---

¹ Ik laat me leiden door de analyse van P. Horsfield, 'The Gerasene demoniac and the sexually violated'. In: C.J. Adams & M.M. Fortune (Eds.) *Violence against women and children*. New York: Continuum, 1995.

metafoor voor wat zich feitelijk voordoet bij seksueel geweld. De ene mens wordt door de ander overweldigd, in bezit genomen en gebruikt. De getraumatiseerde blijft achter met zodanig geïnternaliseerde betekenissen dat de invloed van het geweld omvattend en allesbepalend kan zijn. Het kan zich uiten in onder meer de drang tot zelfdestructie, gefragmenteerde identiteit en isolement. Ik zie met opzet af van technische labels, maar wie wil, mag ze invullen.²

Op dit punt aangekomen is het zinvol de blik te wenden naar de omstanders. Het wordt niet helemaal duidelijk wie ze zijn en welke rol ze spelen in het geheel. Op het eerste gezicht staan ze aan de zijlijn met een positieve instelling. Ze verzorgen de bezetene en proberen hem tegen zichzelf te beschermen. Uiteraard zijn ze onder de indruk van wat er met de man gebeurt, en ze zien Jezus liever vertrekken als ze horen welke economische schade Hij veroorzaakt. Allemaal heel begrijpelijk. Toch is hun rol wat dubbelzinnig. Het roept op zijn minst vragen op dat ze niet in staat zijn hem te binden. Ligt dat aan de enorme bovennatuurlijke machten? Of zouden ze er belang bij hebben dat alles blijft zoals het is? Die vraag wordt sterker als we bedenken dat de inwoners van de Dekapolis voorheen een fier en sterk volk waren met het recht op eigen munten en wetten. Dat was voordat de Romeinen het land bezet hadden. In zekere zin is de bezetene de enige die vrij is, en zijn de inwoners van het land de werkelijk bezetenen. Daarvoor zijn een paar aanwijzingen. Zo worden de geesten als legioen aangeduid, een standaardterm voor een Romeinse legereenheid. Het aantal van ongeveer tweeduizend zwijnen zou kunnen verwijzen naar een Romeins infanterie-bataljon dat uit 2014 soldaten bestaat.³ De tekst als totaal kan samenhangen met de profetie in Jesaja 65:1-7, waar het afvallige volk wordt beschreven als wonend temidden van de graven, en het onreine vlees van zwijnen etend. In een bizar rollenspel wordt de onvrijheid van hun maatschappij geprojecteerd op die ene man.⁴

WETENSCHAP EN MYTHE

Wat betekent de lezing en uitleg van deze tekst voor de pastorale of psychotherapeutische praktijk? Het reflecteren op dit bijbelgedeelte roept onmiddellijk een aantal vragen op: hoe zien we de status van een dergelijke tekst? Wat kan zo'n tekst betekenen in een wetenschappelijk-technisch klimaat als dat van onze cultuur? Is een dergelijke 'mythische' beschrijving ook zinvol voor hulpverleners? Hoe verhouden zich theologie en psychologie in de beoordeling van enerzijds deze tekst en anderzijds concrete situaties van seksueel geweld? Uiteraard kan niet op al deze vragen een antwoord worden gegeven. Wel wil ik aan de hand van deze vragen laten zien hoe onze pastorale of

---

² Te denken valt aan een dissociatieve identiteitsstoornis, automutilatie, enzovoorts.

³ T. Longman III & D.G. Reid, *God is a warrior*. Carlisle, UK: Paternoster press, 1995

⁴ Vergelijk Rene Girards beschrijving van de zondebok

psychotherapeutische visie, diagnose en hulpverleningspraktijk bepaald worden door onze uitgangspunten.

Op het eerste gezicht is de beschrijving van het verhaal van een mythische orde. Dat wil zeggen dat er een ver-dicht-ing van de werkelijkheid optreedt. In de taal van metaforen wordt de concrete realiteit beschreven.⁵ Dat is een ander soort beschrijving dan de technisch-objectiverende beschrijving van ons technische wereldbeeld. Tenminste: het lijkt anders. Bij nadere beschouwing is ook onze 'wetenschappelijke' beschrijving van processen en probleem sterk ingekleurd door specifieke mythologieën. Om dat te beperken tot psychologische theorieën: elk daarvan is gebaseerd op een bepaalde visie op mens en wereld, op gezond en ongezond, op goed en kwaad. Alle kennen ze impliciete metaforen en normen voor het menszijn.⁶ Uiteindelijk zijn al deze theorieën dan ook geladen met metafysische en ethische waarden.⁷

We hoeven deze verschillende wereldbeelden niet tegen elkaar uit te spelen, maar kunnen ze naast elkaar leggen als visies op de werkelijkheid en vragen wat elk wereldbeeld zichtbaar maakt, en wat het verhult. De opkomst van de moderne psychologie heeft in dat opzicht een belangrijke correctie geleverd op het mythische wereldbeeld van de pre-moderne tijd. Met name als het gaat om psychische stoornissen is er grote winst geboekt in de duiding van lichamelijke en psychische storingen als ziektebeeld. Daarmee werd de betekenis van deze storingen geontmythologiseerd. Dat zorgde ervoor dat veel van het stigma van zonde en duivelse machten werd weggenomen. De lijder was niet langer schuldig of bezeten, maar slechts ziek.

Toch is vandaag de vraag te stellen of deze rationalistische visie niet evenzeer correctie nodig heeft. De hele benadering belicht namelijk niet alleen een eigen dimensie, maar verhult ook andere. Zo is er intrinsiek weinig aandacht voor de sociale, de spirituele (en metaforische) en de ethische dimensies. In verschillende psychologische benaderingen wordt daar uiteraard wel meer accent op gelegd, zodat we tegenstelling niet overdreven moet worden. Toch ligt het accent van veel hulpverlening op het niveau van het functioneren, en is het onderliggende verstaanskader dat van medisch-rationeel model. Die - regelmatig veronachtzaamde - dimensies worden geëxpliciteerd in de lezing van het bovenstaande bijbelgedeelte. Overigens kan men ook daar een rationalistische uitleg aan geven, waarbij het mythische karakter van de tekst ondergeschikt wordt gemaakt aan wat voor moderne mensen rationeel verstaanbaar is.

Waar het mij om gaat is de verschillende manieren waarop we naar de werkelijkheid kunnen kijken met elkaar te verbinden. Dat wil zeggen dat de

---

⁵ Ik wil daarmee geen uitspraak doen over de vraag of wat er beschreven is echt gebeurd is. Ik heb het alleen over de verschijningsvorm van het verhaal, die voor veel mensen in onze tijd niet als een objectieve beschrijving van de feitelijke realiteit overkomt.

⁶ P. Vroon & D. Draaisma, *De mens als metafoor*. Baarn: Ambo, 1985.

⁷ Zie bijvoorbeeld D.S. Browning, *Religious thought and the modern psychologies*. Philadelphia: Fortress, 1987.

verschillende benaderingen iets bij te dragen hebben aan onze visie op mensen die psychisch lijden. Elk van die benaderingen benoemt op eigen wijze de werkelijkheid. Ik concentreer me nu verder op de betekenis voor mensen die seksueel geweld hebben ondergaan.

GENEZEN OF BEVRIJDEN?

De man in het verhaal van Marcus is bezeten. Volgens de vertalers wordt hij door Jezus genezen. Met de keuze van dat woord voor het opschrift wordt de overstap gemaakt naar een ander taalveld. Daardoor wordt het beeld ook anders ingekleurd. Ik wil laten zien hoe deze twee taalvelden of paradigma's verschillende visies op de oorzaak, de symptomen en de begeleiding opleveren.

In het taalveld van het genezen heeft de man iets wat op een ziekte lijkt. Het probleem is daarmee individueel geformuleerd. Dat wil zeggen dat de omstanders principieel geen probleem hebben. Ze nemen de rol op zich van helpers die met goede bedoelingen uit zijn op het herstel van de zieke mens. Tegelijk wordt in dat paradigma de ziekte geduid als een tekort, een niet voldoen aan de criteria voor een goed leven. De zieke mens zal dan ook geholpen moeten worden om weer adequaat te gaan functioneren. Dat wil zeggen dat het doel ligt in de aanpassing van deze zieke aan de eisen van de samenleving. Zo leidt dit paradigma tot een benadering die de zieke uiteindelijk machteloos en afhankelijk maakt.

Laat ik een voorzichtige toepassing maken op mensen die seksueel getraumatiseerd zijn. Hoewel het duidelijk is dat geen enkele psychiatrische diagnose specifiek is voor mensen die als kind getraumatiseerd zijn, blijkt dat bepaalde diagnoses samenhangen met ervaringen van seksueel geweld in de jeugd. Dat geldt vooral voor dissociatieve stoornissen, Posttraumatische stressstoornissen, eetstoornissen en persoonlijkheidsstoornissen (met name borderline).⁸ Dergelijke diagnoses zijn strikt genomen niet meer dan een beschrijving en ordening van fenomenen.⁹ Toch hebben ze een sterke negatieve klank en gelden ze als moeilijk te behandelen.¹⁰ Het stellen van één van deze diagnoses heeft in de praktijk dan ook niet alleen de betekenis van een neutrale catalogisering. De betrokkene wordt gedefinieerd als iemand die structureel anders is dan anderen en afwijkt van de norm.

In het taalveld van het bevrijden is de man gevangen genomen door vreemde machten. Daarmee wordt van meet aan het probleem niet in het individuele innerlijk van deze man gelokaliseerd, maar in de sociale structuur waarin hij functioneert. De omstanders maken deel uit van die sociale context en hebben dan ook meer te maken met zijn probleem dan ze zelf willen weten. Bovendien

---

⁸ N. Drayer, Trauma, persoonlijkheidsstoornissen en andere psychiatrische diagnoses. Maandblad Geestelijke Volksgezondheid 11-96, 1134-1152.

⁹ Zo is de intentie van de als standaard geldende DSM.

¹⁰ J.L. Herman, Trauma en herstel. De gevolgen van geweld - van mishandeling thuis tot politiek geweld. Amsterdam: Wereldbibliotheek 1996.

wordt in dit paradigma zichtbaar gemaakt dat het niet gaat om een individu dat afwijkt van de norm, maar om kwaad dat iemand is aangedaan. Dat betekent dat de symptomen die hij vertoont niet worden uitgelegd als een teken van zijn ziekte, maar als een reactie op een schadelijke inbreuk op zijn leven. Het voortdurend breken van zijn ketenen kan dan ook worden verstaan als verzet tegen de sociale machten die hem onderdrukt houden.

Opnieuw maak ik een voorzichtige toepassing. In de hulpverlening aan mensen die seksueel getraumatiseerd zijn is een groeiende aandacht voor de sociale, politieke en ethische dimensie.¹¹ Daarbij worden symptomen in eerste instantie positief geïdentificeerd als overlevingsstrategieën. Die kunnen disfunctioneel zijn en verdere schade veroorzaken, maar de gezonde betekenis ervan wordt in elk geval erkend. Kort gezegd: het zijn geen abnormale reacties, maar volstrekt normale reacties op een abnormale situatie. Tegelijk wordt de houding van de omstanders kritisch onder de loep genomen: dragen zij bij aan de bevrijding, of houden ze de betrokkene gevangen? Voor pastorale en psychosociale hulpverleners wordt de vraag dan concreet of de hulp die zij bieden wel bevrijdend is. Er bestaat hulpverlening die uiteindelijk het probleem te zeer bij het individu zoekt of die de ander opnieuw afhankelijk maakt. Hier is de zelfkritische benadering nodig die vraagt hoe onze pastorale en psychologische theorieën hebben bijgedragen aan het instandhouden van de gevangenschap. Dat gebeurde bijvoorbeeld toen Freud zijn erkenning van seksueel geweld introk en er de diagnose van een psychische afwijking voor in de plaats stelde.¹² Het gebeurt ook wanneer we in het pastoraat focussen op bijvoorbeeld zondigheid of troost.

BEVRIJDING - MAAR HOE?

Wat heeft dit voor consequenties voor de pastorale en psychotherapeutische begeleiding? Het is om te beginnen duidelijk dat de keuze van ons paradigma gevolgen heeft voor hoe we mensen zien en wat we met of voor hen zouden willen doen in termen van hulpverlening of begeleiding. In situaties waar sprake is van kwaad dat mensen is aangedaan, is het paradigma van het bevrijden meer toepasselijk dan dat van genezen.

Vervolgens komt dan wel de vraag op wat die bevrijding betekent en hoe dat gestalte kan krijgen. Ik grijp weer terug op het verhaal van Marcus 5, en kijk dan met name naar de verandering die optreedt door de houding van Jezus. Zijn handelen heeft velen geïnspireerd tot verschillende vormen van hulpverlening en exorcisme. Het kan ook nu voor pastoraat en psychotherapie een inspirerend model bieden, zonder dat direct een concrete werkwijze wordt voorgeschreven.

---

¹¹ Bijvoorbeeld N. Drayer; J.L. Herman; J. Oppenheimer, Politicizing survivors of incest and sexual abuse: another facet of healing. *Women and Therapy* 21(2), 1998, 79-87; R.R. Ganzevoort & A.L. Veerman, Geschonden lichaam, pastorale gids voor gemeenten die geconfronteerd zijn met seksueel geweld. Zoetermeer: Boekencentrum 2000.

¹² J.L. Herman.

De houding van Jezus is opvallend. Ze is door en door respectvol. Jezus onderscheidt in zijn benadering tussen de man zelf en de machten die hem gevangen houden. Hij rekent de man niet af op zijn bizarre gedrag, maar brengt de machten aan het licht. Hij dringt aan op het benoemen van het kwaad. Daardoor ontstaat er weer ruimte voor wie de man eigenlijk is. Tegelijk weigert Jezus de man afhankelijk van hemzelf te maken. Hij neemt hem niet mee op zijn tocht, maar vertrouwt hem de verantwoordelijkheid toe in zijn eigen omgeving te functioneren.

Deze houding sluit aan bij wat geïndiceerd is in pastoraat en psychotherapie aan mensen die seksueel getraumatiseerd zijn. De basale houding dient er een te zijn van respect. De ander is te allen tijde voluit mens - hoe afhankelijk, schadelijk, bizar het gedrag ook mag zijn. Daarom dient er ook respect te zijn voor de vrijheid en verantwoordelijkheid van de ander. Wie dat afneemt draagt bij aan het instandhouden van de gevangenschap.

Vervolgens wordt het kwaad benoemd en onderscheiden van de persoon zelf. De begeleiding kan er dan op gericht zijn te ontdekken wat de invloed van het kwaad is en waar de machten geïnternaliseerd zijn. Dat wil niet zeggen dat altijd een ontdekkende werkwijze gevolgd wordt. Soms is de draagkracht nog te gering om het trauma onder ogen te zien. Wel is het heilzaam als mensen leren onderscheiden tussen zichzelf en de macht die bezit heeft genomen van hun leven. Ook kunnen dan de overlevingsstrategieën benoemd worden als eens noodzakelijk maar nu wellicht disfunctioneel gedrag. Dat kan ertoe bijdragen dat zij zelf meer de mogelijkheid krijgen te kiezen waar zij deze strategieën willen gebruiken en waar ze ervan willen afzien.

Tenslotte is het handhaven, versterken en positief waarderen van de autonomie een belangrijk element in het paradigma van de bevrijding. Pastores en hulpverleners moeten niet uit zijn op het verschuiven van de machteloosheid en de afhankelijkheid, maar op het bekrachtigen van de autonomie. Om die reden moeten zij terughoudend zijn wanneer de hulpvrager te zeer van hen afhankelijk wordt.

Om precies deze reden ben ik ook zeer terughoudend als het gaat om religieuze afhankelijkheid. Die kan worden gestimuleerd in dramatisch theatrale rituelen van duiveluitdrijving, maar ook in meer gematigde vormen van overgave aan God. Het is voor pastores verleidelijk om die religieuze afhankelijkheid steeds als positief te zien. Toch kan ook die afhankelijkheid schadelijk zijn, wanneer ze een voortzetting van de onmacht en gevangenschap betekent. Wanneer de overgave aan God in termen van macht wordt geformuleerd, kan ze dezelfde aantasting van de mens inhouden als de gedwongen overgave aan de machten van weleer. Voordat het kan komen tot een overgave in termen van liefdevolle toewijding, is vaak eerst herstel van de autonomie nodig. Dat herstel vindt plaats bij de bevrijding van wie bezet gebied was